

Висновки. Теоретично обґрунтовано, що зміст і структура творчої соціалізації особистості, зокрема юнаків базуються на їх вікових особливостях і взаємозв'язку процесів соціалізації і творчого мислення та проявляються у: соціальній творчості, соціальній креативності як вищих формах соціальної активності особистості або суспільства; творчій адаптації як процесі змін, перебуванні соціальних ситуацій на основі незахисних адаптивних механізмів; творчій соціалізації як найвищому шаблі соціалізації людини в середовищі.

Запропонована теоретична модель як інструмент дослідження творчої соціалізації особистості через взаємозв'язок складових її соціалізації і творчого мислення, при високому рівні розвитку яких особистість адекватно, швидко реагує на різноманітні зміни соціального середовища, гнучко проявляє себе, пропонуючи саме той творчий продукт, який необхідний і цінний для суспільства, до якого вона належить, і таким чином взаємодіє з ним через призму власної творчої самореалізації.

Встановлено, що творча соціалізація особистості, зокрема, юнаків – це процес стійкої, загальної адаптованості на підставі активізації незахисних адаптаційних механізмів психіки, що призводить до систематизації, конструювання, інтегрування особистістю образу світу, структурним компонентом якого є уявлення про саму себе як частину цього світу, який тісно пов'язаний з детермінуючими складовими творчого мислення, що проявляється у майстерності, винахідливості і творенні нових і корисних продуктів діяльності, а також у соціальній лабільності, в якій здійснюється творчість особистості, її самовизначення.

Здійснене дослідження відкриває *перспективи* для подальшої розробки та вивчення проблеми *творчої соціалізації особистості* у різних вікових категоріях та будь-яких соціальних сферах життя людини. Автор вбачає їх у розробці моделі психологічного консультування творчої молоді, а також у створенні програм підготовки шкільних психологів до надання психологічної допомоги дітям різних вікових категорій з проблеми творчої соціалізації у сучасному інформаційному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : ППП, 2005. – 307 с.
2. Ермолаева-Томина Л. Б. Креативность как реализация потенциальных возможностей человека / Л. Б. Ермолаева-Томина // Современные технологии обучения художественно-графическим дисциплинам : сборник. – М. : Прометей, 2001.
3. Кульчицька О. І. Соціальне середовище у розвитку обдарованості / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 25-31.
4. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 388 с.
5. Сторож О. В. Теоретичний аналіз проблеми соціалізації особистості з різним рівнем розвитку творчого мислення / О. В. Сторож // Актуальні проблеми психології. Т. 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. : С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : Вид-во А.С.К., 2009. – Ч. 23. – С. 175–187.
6. Туріна О. А. Культуротворчі чинники творчої соціалізації особи / О.А.Туріна // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 1. – С. 35-40.
7. Ямницький В. М. Психологія життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент : монографія / В. М. Ямницький. – Одеса : ПНЦ АПН України – Черкасов М. П., 2006. – 362 с.

Резюме: *Стаття посвячена изучению процесса творческой социализации личности. Проанализировано взаимосвязь процессов социализации и творчества. Представлена модель творческой социализации личности. Разработана модель-схема типологии творческой социализации личности. Выделено пять типов творческой социализации личности.*

Ключевые слова: *социализация, творческое мышление, творческая адаптация, творческая социализация, типология.*

Summary: *The article is devoted to the studying of features of creative socialization of personality. The analysis of process interconnection of socialization and creativity of personality is presented. The model of 'creative socialization of personality' is developed. The model-scheme of a typical creative socialization of personality is elaborated. Five types of personality's creative socialization are outlined.*

УДК 159.93

Л.І. ТУРЧИНА

ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ

Резюме. *У статті розглядаються особливості професійного самовизначення обдарованої молоді у сучасних умовах розвитку суспільства, аналізуються психосоціальні механізми цього процесу.*

Ключові слова: *обдарованість, соціальний капітал, професійне самовизначення.*

Постановка проблеми. Початок нового тисячоліття ознаменувався значними суспільними змінами, переходом провідних країн світу до епохи постіндустріального, інформаційного суспільства. Визначальними рисами такого суспільства є орієнтація на виробництво інформації, виховання та розвиток креативної, життєстійкої, відповідальної особистості. Країни з перехідними економіками, до яких належить і Україна, роблять все можливе для того, щоб зменшити відрив від лідерів. Серед тих чинників, які можуть при правильній організації справ дати можливість українському суспільству зробити рішучі кроки вперед, виділяють перш за все високий рівень української шкільної та університетської освіти і виховання. Цьому сприятиме теоретичне та експериментальне вивчення дослідниками основних механізмів становлення всебічно розвинутої, творчої і саморегульованої особистості і швидке та ефективно впровадження в практику навчання, виховання, психологічного консультування результатів цих досліджень.

Проблема обдарованості підлітків та юнаків упродовж останнього десятиліття отримала нові соціальні (великою потребою у високо креативних та високоорганізованих спеціалістах в провідних галузях сучасної економіки, освіти, охорони здоров'я, стала суспільна орієнтація на підтримку обдарованої молоді, сприяння її особистісному та професійному розвитку) та внутрішньонаукові (значні досягнення у вивченні креативності, обдарованості, соціального та емоційного інтелекту, створення нових методичних прийомів дослідження тощо) імпульси розвитку.

Численні дослідження психологів спрямовані на з'ясування психологічних засад та механізмів обдарованості, особливостей видів обдарованості, психологічної структури обдарованої особистості, подолання життєвих труднощів обдарованими дітьми та юнаками, можливостей і протиріч соціалізації та знаходження свого місця в світі обдарованими людьми. Соціологи концентруються на з'ясуванні потреби суспільства у стимулюванні розвитку та мотивації великої кількості обдарованих людей, механізмів їх адаптації до складного, динамічного, непередбачуваного світу, розуміння суспільством особливих потреб та прагнень обдарованих людей, їх задоволеності життям в соціумі та власними досягненнями, виявлення соціальних можливостей сприяння самореалізації таких людей, їх груп та об'єднань.

У вітчизняній психології та педагогіці існує продуктивна й інтегрована в загальне русло системного розвитку особистості традиція вивчення обдарованості, психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей, підлітків та юнаків, створення шкільних та позашкільних просторів реалізації обдарованості. У працях Г.С. Костюка, А.С.Макаренка, В.О. Сухомлинського, В.А.Роменця, В.О.Моляко, С.Д. Максименка закладено методологічні та теоретичні основи аналізу обдарованості, намічені стратегії дослідження та розвитку, реалізації обдарованості в шкільних та позашкільних умовах. Принциповим для українських педагогічної та психологічної шкіл є положення про єдність навчання та виховання, продуктивний синтез соціальної та внутрішньоособистісної детермінації розвитку особи загалом та її обдарованості зокрема.

Не втрачають своєї актуальності спільні надбання радянської психологічної школи, накопичений в ній значний матеріал про психологічні особливості обдарованих дітей різного віку та продуктивні технології і методи їх виховання та навчання з урахуванням цих особливостей (Б.Г. Ананьєв, М.Е. Богоявленская, В.Н.Дружинин Н.С.Лейтес, А.М. Матюшкін, В.А. Петровський та інші). Дедалі більше використовуються європейські та американські надбання у вивченні різних аспектів обдарованості. Одним із головних в зарубіжній психології обдарованості напрямів є вивчення труднощів у навчанні обдарованих школярів (R.Davis, D.Montgomery, S.Moon, S.Reis, L.Silverman, T.West). На жаль, в пострадянській психології (в тому числі у вітчизняній), цей напрям не отримав належного розвитку, хоча саме дослідження цієї проблеми може висвітлити чимало принципових особливостей феномену обдарованості. Встановлено, що джерелом проблем багатьох обдарованих дітей є дисинхронія (нерівномірність) їх психічного розвитку внаслідок значного випередження розвитку одних сфер у порівнянні з іншими. Одним з частих проявів дисинхронії є диспропорції вербальних та невербальних здібностей.

Програмно-етапними для теорії обдарованості можуть стати системні дослідження її розвитку та реалізації в більш широкому контексті. Надмірний інтелектуалізм у вивченні обдарованості долається як розширенням самого поняття інтелекту (введенням концептів соціального, емоційного інтелекту), так і обґрунтованим підвищенням значимості не інтелектуальних за своїм походженням понять та механізмів (соціальна ситуація розвитку, соціальна позиція ті інші). Тим самим вводиться соціальний контекст, відсутність якого заважала системному вивченню обдарованості.

В цьому сенсі надзвичайно актуальною є регулярна наукова системна рефлексія всього потоку наукових досліджень з проблематики обдарованості, визначенні нових найбільш значущих проблемних зон у сучасному суспільстві, пов'язаних з цією проблемою, акцентування уваги на перспективних напрямках та стратегіях подальших досліджень. Є два основні шляхи реалізації цього завдання : 1) створення інформаційно-аналітичних оглядів, етапно-результуючих монографічних досліджень, підручників та посібників, енциклопедій; 2) виділення найбільш актуальних, соціально та науково-значимих проблемних зон і аналіз кризів них, кризів їх наукові проблемно-категоріально-технічні фільтри всього проблемного поля. Кожен із підходів має свої переваги та обмеження, вони є взаємодоповнюючими. І все ж на сьогоднішній день другий підхід, на нашу думку, є більш актуальним, оскільки дозволяє формулювати дослідницькі стратегії високого рівня наукової та практичної значущості, знаходити нові психотехнологічні можливості розвитку системних, психосоціальних якостей та механізмів, сприяти створенню соціальних та індивідуальних умов для досягнення вищих рівнів розвитку особистості та досягненню нею найвищої творчої професійної та життєвої продуктивності.

У проблемному колі обдарованості одним з таких «епіцентрів» ми вважаємо професійне самовизначення обдарованих юнаків. З одного боку, проблема професійного самовизначення є в категоріальному, стратегічно-дослідницькому та навіть технологічному розумінні достатньо усталеною. З іншого боку, саме вона в нових умовах суспільного розвитку набуває нової суспільної та індивідуальної ваги. Зміщуються акценти в постановці багатьох принципових щодо професійного самовизначення молодих людей, виникає можливість нових категоріальних синтезів, з'явилися нові технічні та технологічні можливості дослідження цього явища.

Принципово важливим є розуміння того, що саме у випадку різнобічно високообдарованих молодих людей проблема професійного самовизначення набуває найбільшої своєї системної верифікації. Механізми професійного самовизначення обдарованих людей виступають у своєму розгорнуто-повному вигляді, проблемне поле самовизначення набуває багатомірності. Можемо провести аналогію за внутрішньо та зовнішньо складним життєвим світом у типології переживань Ф.С.Василюка, тим паче, що саме категорію переживання доцільно залучити до аналізу проблеми професійного самовизначення для розуміння глибинно-внутрішніх механізмів, які діють в цьому процесі.

Метою нашого дослідження є акцент на психосоціальних механізмах розгортання як самого процесу професійного самовизначення, так і інших механізмів, які визначають, підтримують, доповнюють основний механізм, приймають участь в його регуляції і енергетичному наповненні.

Виклад основного матеріалу. Психосоціальність в психології у вузькому розумінні – це апеляція до понятійного апарату, структури та механізмів теорії психосоціальної ідентичності особистості Е.Еріксона. Визнаючи важливість та креативність підходу Еріксона, ми, однак, не вважаємо, що категоріальні та конструктивні можливості психосоціального підходу повністю вичерпуються його теорією. У нашому розумінні психосоціальність визначається як більш широкий порівняно з ідентичністю простір проблем, категорій та механізмів і, звичайно, дослідницьких стратегій щодо їх аналізу. В такому розумінні робиться акцент на повному спектрі основних проблемних зон, механізмів та стратегій, які виникають на пересіченні соціального та особистісного просторів, на стику соціальної та особистісної детермінації сприйняття, мислення та поведінки особи, у точках переплетіння, синтезу соціальних та особистісних цінностей, у лініях переходу між зовнішнім та внутрішнім, об'єктивним та суб'єктивним, суб'єктивним та об'єктивним. Таке розуміння психосоціального підходу не означає його надмірної категоріальної та просторово-проблемної випуклості за рахунок інших підходів. Однак в наш час перенесення акценту саме на психосоціальні механізми взаємодії особистості та світу, на психосоціальні механізми саморозвитку, самореалізації та саморегуляції особи має як особливе суспільне значення, так і виступає евристичним в постановці наукової проблеми професійного самовизначення обдарованих юнаків та створення соціально та особисто-екологічних психотехнологій її вирішення на індивідуальному, груповому та суспільному рівнях.

Обдарованість може виявлятися вже на ранніх етапах розвитку особистості. В більшості випадків на неї першими звертають увагу дорослі. Різноманітні прояви усвідомлення обдарованості спостерігаються вже впродовж дошкільного і стають більш виразними в шкільному віці. Проте повноцінне усвідомлення обдарованості, включення її в систему внутрішнього світу, власного «Я», уявлення про можливість її реалізації можливі лише досягненням зрілості, з розгортанням процесів життєвого та професійного самовизначення. В цьому сенсі самовизначення особи є одночасно побудовою, конструюванням відношення до своєї обдарованості.

Професійне самовизначення відіграє в цьому процесі вирішальну роль. В його результаті формується те чи інше ставлення особи до своєї обдарованості, приймається рішення про розвиток задатків, здібностей та талантів в рамках певної професії та професійної діяльності. Лише професійна діяльність належного рівня складності та особистісної і соціальної значущості може створити умови для повноцінної реалізації обдарованості.

Розвинене, продуктивне ставлення до власної обдарованості є результатом як правильних впливів з боку значимих для особи інших людей, так і внутрішньої зваженої роботи з рефлексії власних здобутків у різних сферах діяльності та реакції на ці здобутки інших людей. Однак дуже важливими є ті поняття і теорії, в рамках яких суспільство осмислює соціальну вагу обдарованості, таланту на різних етапах свого розвитку.

Поняття соціального капіталу особистості набуло значної наукової та суспільної ваги, його часто в різних контекстах використовують філософи, соціологи, культурологи. Узагальнення соціально-психологічного контексту соціального інтелекту, соціального інтересу, соціального пізнання та соціальних вмінь особистості в плані індивідуальної та соціальної значущості цих явищ приводить до їх інтегрованого розуміння як соціального капіталу. В загальнопсихологічному полі психосоціальних стратегій професійного самовизначення обдарованої особистості доцільність використання поняття соціального капіталу визначається наступним:

1) поняття соціального капіталу концентрує особливу увагу особи на певних її якостях, системах, вміннях, здібностях і т.п., які мають особливу суспільну цінність і потребують від неї особливого ставлення, розвитку і включення в системи соціальної взаємодії;

2) концепт соціального капіталу орієнтує особистість на визнання його цінності, на увагу до його примноження та використання (особливий і разом з тим універсальний характер соціального капіталу);

3) мотиваційний контекст поняття соціального капіталу визначає його як активну, ту, що прагне до реалізації, до втілення, сутність. Соціальний капітал має свої просторово-часові особливості функціонування та реалізації, втілення і перетворень (у тому числі в інші види капіталу);

4) розуміння обдарованості як соціального капіталу дає можливість консультанту сконцентрувати увагу обдарованого опанта на дуже важливій для нього проблемі: прийнятих у певному суспільстві, в певній професії, в певній місцевості механізмах винагороди за професійну діяльність, за особливо високий рівень професійних та творчих досягнень. В цьому сенсі обдарованість як соціальний капітал виступає саме тією соціально-обмінною, суспільно-важливою квінтесенцією особистості юнака, його інтегралу професійно-важливих якостей, вмінь та здібностей, який приймає активну участь в його соціально-професійному оцінюванні та встановленні його певного еквіваленту у вимірах інших капіталів (фінансового перш за все);

5) соціальний капітал – це визначення соціальних можливостей, потенційної соціальної успішності особи.

Використання поняття соціального капіталу щодо обдарованості особистості вказує на поле, простір реалізації цієї обдарованості, на принциповість як для особи, так і для суспільства повноцінної та своєчасної реалізації обдарованості, на один з механізмів взаємоперетворення соціальних та особистісних явищ та механізмів, на маркери їх принципової сумісності та відповідності.

Розвиток уявлень про обдарованість як соціальний капітал концентрує увагу опанта саме на актуальній інтеграції його якостей, здібностей, зв'язків, відношень, які мають особливу соціальну та соціально-професійну значущість, задають його особливу цінність в актуальному суспільному просторі.

Звичайно, поняття соціального капіталу як щодо обдарованості, так і щодо особистості загалом виступає як концентровано-однобока їх проекція. В цьому сенсі його визначальна конструктивність і позитивність є одночасно його обмеженням і негативністю. Дуже значимим є розуміння особистістю, прийняття нею розвитку тієї «частини» обдарованості, яка не входить у виміри соціального капіталу. Існування потенційності, можливостей, які не оцінюються сьогодні суспільством, можливо, вважаються причудою їх носія, - довічна драма творчої людини. Без цієї драми, без стійкості особистості в ситуації невизнання результатів її діяльності, її талантів її особливих професійно-творчих прагнень не було б стратегічного розвитку суспільства загалом.

Розуміння особистістю функцій, структури та механізмів функціонування та перетворень соціального капіталу створює можливості для її стійкості в ситуаціях системно-суспільних криз, стрімких перетворень в соціально-просторі. Таке розуміння створює координати та опору для професійного самовизначення обдарованої особистості в складних соціальних та життєвих обставинах, дає можливість на основі соціальної інформації та власних уявлень про соціальну ситуацію розвитку створити модель ситуації і конструктивну професійну стратегію.

Важливою особливістю використання поняття соціального капіталу в консультуванні обдарованого опанта полягає в зверненні його уваги на важливість соціального пізнання, на взаємодії з іншими людьми та рефлексії цієї взаємодії, на визначенні своєї соціальної позиції та побудові соціально-професійних мереж взаємодії. В цьому сенсі концепт соціального капіталу є стимулююче-розвивальним, його освоєння налаштовує опанта на роботу з аналізу соціальної ситуації, своїх можливостей в суспільстві (внеску в нього, отримання винагород, встановлення важливих зв'язків і т.п.) і обмежень, перешкод, бар'єрів.

Висновки. Кожен наступний етап професійного самовизначення завершується підтвердженням автентичності, дієвості існуючої системи психосоціальних стратегій особистості або ж її модифікації чи суттєвих змін. Виступаючи інтегралом, результируючим механізмом певного етапу професійного самовизначення, професійна стратегія та відповідні їй психосоціальні стратегії особи стають механізмом стабільності і контролю її ціннісного вибору, поведінки та вчинків на тривалий час. Стратегія як узагальнений, принциповий механізм здійснення самовизначення особи, дає змогу ефективно та з найменшими енергетичними затратами проводити обрану професійну та життєву лінію, долати перешкоди, конфлікти, спокуси. Стратегіальний рівень розвитку особистості дозволяє їй сформувати і використовувати механізм повноцінної відповідальності за саморозвиток та самореалізацію.

Обдарованість як складне психосоціальне утворення особистості має свої закони розвитку та відтворення. Вона зберігається за рахунок підтримання особистістю певних стратегій власного саморозвитку, виконання важливої внутрішньої роботи з гармонізації ціннісно-сислової та мотиваційної систем, підтвердження самоідентичності. Взагалі ідентифікація себе як обдарованої особи дуже важлива, проте, окрім позитивних, може мати і певні негативні наслідки для особистості. Концепція життєвого світу Т.М.Титаренко створює теоретичні засади для психосоціальної профілактики проблем обдарованої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сислова регуляція у професіоналізації психолога / Ж.П.Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. Держ. Ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 320.
2. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / [за заг. ред. В.О. Моляко]. – К. : «Освіта України», 2008. – 702 с.
3. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. - К. : Либідь, 2003. - 376 с.
4. Хазова С. А. Совладающее поведения одаренных старшеклассников / С.А.Хазова. – Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 : Кострома, 2002 246 с.
5. Щелбанова Е.И. Психологическая диагностика одаренности школьников: проблемы, методы, результаты исследований и практики / Е.И.Щелбанова. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 368 с.

***Резюме.** В статье рассматриваются особенности профессионального самоопределения одаренной молодежи в современных условиях развития общества, анализируются психосоциальные механизмы этого процесса.*

***Ключевые слова:** социальный капитал, одарённость, профессиональное самоопределение.*

***Summary.** The article examines the features of professional self-gifted youth in modern conditions of social development, examines the psychosocial mechanisms of this process.*

УДК 159.923.2

Р.П. ФЕДОРЕНКО

ДИСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ АЛКОГОЛЕЗАЛЕЖНИХ СІМЕЙ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

***Резюме.** У статті дається аналіз особистісного профілю, соціальних установок студентів, які виховуються в узалежнених родинах. Показано, що співзалежність стає основною ознакою поведінки і розвитку особистості і визначає її подальший шлях у житті.*

***Ключові слова:** узалежнена родина, особистісна деформація, негативний вплив, симптом сімейних розладів, дисфункційна особа, дистресова сімейна ситуація.*

Постановка проблеми. Проблема алкогольної залежності є однією з найбільш драматичних соціально-психологічних проблем сьогодення у багатьох країнах світу. Її актуальність зумовлена тим, що емоційні показники психічного здоров'я членів сім'ї співзалежної від алкоголю, відносяться до недостатньо вивчених питань вітчизняної науки. В центрі уваги науковців і практиків знаходиться також той аспект сімейних взаємин, який пов'язаний переважно із взаємодією батьків і дітей, розвитком дитини у сім'ї, формуванням її особистості.

Мета статті полягає в аналізі ролі алкоголезалежних сімей у становленні особистості сучасного студента.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – найважливіше джерело соціального і економічного розвитку суспільства, соціалізації та становлення зрілої особистості, реалізації її потреб в самоактуалізації, незалежності і самостійності.

Алкоголезалежна сім'я являє собою складну категорію сімейних взаємин, що несуть в собі загрозу як для окремої особистості, так і соціуму в цілому. Це обумовлює гостру необхідність у вирішенні соціальних і психологічних проблем, що виникають у таких сім'ях.

З метою кращого розуміння особливостей становлення особистості молодої людини в умовах узалежненої родини доцільно розглянути специфіку життєдіяльності алкоголезалежної сім'ї.

Матеріали цілої низки досліджень [4; 5] містять науково-обґрунтовані результати, які свідчать про шкідливий вплив алкоголю на дітей, членів їх родини, сім'ю в цілому. В них аналізується не лише безпосередній негативний вплив вживання алкоголю на організм, що розвивається, але й розглядається непрямий вплив алкоголезалежності дорослих на формування особистості дитини.

Узагальнення результатів досліджень Н. Ю. Максимової дозволило автору визначити такі фактори, що впливають на формування особистості дитини в алкоголезалежній сім'ї:

- збереження в таємниці від оточуючих факту зловживання батька алкоголем;
- несприятлива психологічна атмосфера, конфлікти, сварки, агресія, страх і тривога діють на дитину психотравмуюче;
- неконгруентність у спілкуванні, відсутність ніжності, тепла, щирих почуттів, альтернативне виховання;
- недостатність уваги до дитини зі сторони батьків не задовольняють потребу в любові, підтримці, турботі [4].

Наше дослідження передбачало здійснення спроби проаналізувати вплив алкоголезалежних сімей на становлення особистісного профілю, соціальних установок студента вишу. Вибіркову сукупність склали 96 студентів трьох факультетів Волинського національного університету імені Лесі Українки: 48 з них виховувалися в алкоголезалежних сім'ях, така ж кількість – у благополучних сім'ях. Вік досліджуваних становив 18-20 років.

Діагностична програма включала такий інструментарій: для вивчення ставлення обстежуваних до життєвих цінностей, "теперішнього" і "майбутнього" нами застосовувався "Колірний тест відносин" (КТВ) А. Еткінда; для дослідження самооцінки – методика Т.В. Дембо – С.Я. Рубінштейн; для визначення стресостійкості – методика «Людина під дощем»; для визначення психоемоційного стану – методика Спілбергера-Ханіна; на визначення ставлення людини до себе –